

gondoljunk Attila nagykirály győzelmeire, vagy az avarokra, vagy a mi ősatyáink Árpád előtti és utáni nagy hadjárataira – soha másutt nem telpedtek meg.” Ezután ismertette, hogy 55 hadjáratról tudunk, amelyben a magyarok eljutottak Otrantóig, a Kordovai emírségig, az Atlanti-óceánig – Bordeaux vonaláig – ebből az 55-ből csak hármat veszítettek el, s e közben egész Európát bejárták és mindig visszatértek a Kárpát-medencébe. Előadásában kiemelte, hogy ez teljesen szokatlan a korabeli viszonyok között, hiszen más ugyanilyen nagy katonai teljesítményt felmutató népek, mint pl. a vikingek, normannok, vagy az arabok a meghódított területet mindig megtartották! Azért hódítottak, hogy ott letelepüljenek! A pozsonyi csatáról szólva, feltette a kérdést: „Mit tud a történettudomány erről a sorsdöntő ütközetről?” „Mert ne feledjék – tette hozzá – Európa kezdetektől soha nem tudott helyenyugodni abba, hogy kellek közepén, a Kárpát-medence Isten alkotta szépségével, csodálatos gazdagságával, nem a minket körülvevő indoeurópai népek birtokában van! Most sem tud helyenyugodni!” – fejezte be a professzor nagy sikerű előadását.

A rendezvény díszvendége Szörényi Levente zeneszerző, előadóművész volt, aki legújabb szerzeményével, az Árpád sírjáról írt vers – A sziklák meghasadnak megzenésítésével lépett a színpadra. Miután Tökés László püspöktől átvette az Árpád-díj emléklakettjét, ő is megemlékezett az évfordulóról. „Ez a győzelem, ez az évforduló mégsem csak egy a sorban, de talán a legmeghatározóbb!” – mondta. „Történelmi viharoktól tépázott nemzetünk lelkiismereti próbaköve, Honfoglaló fejedelmünk halálának kerek 1160. évfordulója következett el ebben az esztendőben.” „Történelmi hagyomány – mondta – úgy tartja, fejedelmünk 907-ben halt meg a pozsonyi csata során. Anonymus írja Árpádról: „Tisztelességgel temették őt el, egy patak fűrése felett, amely kömederben folyik alá, Attila király városában.”

Ez a pozsonyi évforduló figyelmeztet bennünket! A lét ugyanaz: a megmaradás! Nem elég elfoglalni a földet, a megmaradás kezszerre nagyobb próbatételt jelent, mint a honfoglalás. Korcs utódokként nehogy a honvesztés útjára terjünk! A megtartás helyett, nehogy a nemzetvesztés bűnébe essünk!

„Árpád fejedelem kései utódaiként fogjunk össze, hogy a fejedelmünkre való közös emlékezéssel erősítsük az egy nemzet, egy haza gondolatát” – hallhatuk Tökés püspök figyelmeztetését ünnepi ígértetésében.

Sárkány Viola

Fényes Elek születésének kétszázadik évfordulójára¹

Kétszáz évvel ezelőtt, 1807. július 7-én, született Csokalyon Fényes Elek statisztikus, földrajztudós. Ebben az aprócska partiumi falucsukában, ahol 2001-ig csak annyit tudtak róla, hogy itt állott a Fényes család kúriája, halálának 125. évfordulóján felelevenítettük életét és munkásságát és emléktáblát avatunk tiszteletére. Azóta kiragadtuk a feledés méltatlan homályából, méltó emléket emelve mind Csokalyon, ahol emlékparkot és szobrot állítottak, mind Nagyváradon, ahol a Partiumi Keresztény Egyetemen termet neveztek el róla és emléktáblát lepleztek le. Már akkor hangsúlyoztuk, hogy méltatlanul feledkeztek meg nagy személyiségéről. Munkájának legfőbb célja az akkori bécsi szerzők és császári hivatalnokok nyugat felé tálat. Magyarországról szóló hamis képének cáfolata és a magyar nyelvű és magyar érzelmű, a polgári haladást támogató államismeret. Föld- és népismeret megteremtése volt. Mai szóhasználattal: az ország imázsának kialakítása, amiért ma milliárdokat fizetnek némely reklámügynökségeknek. Fényes Eleknek ezért nem kellett fizetség, neki erkölcsi szükséglet, hazaszeretelének kifejezője volt. S emellett hangyaszorgalmával a magyar statisztika és honismeret megalapítója.

Szintén a feledésnek köszönhető, hogy az ország csak három-négy nagy geográfiai és statisztikai munkáját ismeri, pedig irodalmi tevékenysége számos politikai, történelmi és szakközi munkákra is kiterjedt. Munkásságáról teljes jegyzék nem létezik, hisz a saját maga által összeállított lajstrom is eléggé hézagos, mert idős korára megfeledkezett számos dolgozatáról. Mint igazi reformpolitikusként, munkáit nagyon nehéz kategorizálni, hisz legtöbbszörben összetönik a politika, a statisztika, a történelem, a gazdasági élet, a föld- és népismeret.

¹ Elhangzott a XIII. Partiumi Honismereti Konferencián, Szatmárnémetiben 2007. szeptember 1-én. (Szerk.)

Számunkra talán a legfontosabb művei a honismereti, helytörténeti, földrajzi művei, amelyeket statisztikai adatokkal támaszt alá. Ezek iránti érdeklődése még gyermekkorában alakult ki. Apja könyvtárát hűjta és itt bukkant rá Görög Demeter Magyar Atlasz című mappájára, amely minden magyar vármegyéből közölt térképeket. Ez indíthatta el geográfusi hajlamait, valamint egy másik ifjúkori olvasmány, Kiss János Nevezetes utazások tárháza című könyve, amely angol és francia nyelvből fordított utleírásokat tartalmazott nyolc kötetben. Ekkor születhetett meg benne a vágy, hogy valami hasonlóval valósítson meg. A másik ok, amely erre sarkallta, hogy elég fiatalon belesodródott a reformkori küzdelmekbe. A reform volt a jelszó, amely a nemzet előtt lebegett, modern államot alkotni, reformálni a társadalmat a szabadság és jogegyenlőség alapján. Ehhez viszont az ország alapos megismerésére volt szükség. A bécsi adminisztrációnak az volt az érdeke, hogy hamis információkat közöljön, főleg nyugat felé, az országról. Komárom vármegye leírása című munkájának előszavában a következőket írta: „Igazánk úgy mond – az újabb időkben, nevezetes átalakulási ponton van. A fejedelemtől kezdve, az utolsó honpolgárig mindenki meg van győződve, hogy reformokra, gyökeres reformokra van szükségünk, ha nem akarjuk, hogy nemzetünk az élők sorából irgalmatlanul kiürültesse. És lön mozgalom: indítványok tettek egy új és igazságos adórendszer, örökváltság, büntető törvénykönyv, népnevelés, kir. városi rendezés, ipar és kereskedés létesítése s megalakítása ügyében. És midőn mindezen előszámolt tárgyakat öszintén megakaránk indítani, megdöbbenve vettük észre, hogy legjobb szándékkal is keveset tehetünk: mert nem ismerjük hazánkat; adataink, melyek biztos vezérfontul szolgálhatnának, csónkák vagy éppen teljességgel nincsenek.” Fényes tehát megindult a hézagot pótolni, és az a vasakarát, szorgalom, szívósság, ami őt végig jellemezte, győzelemre vitte, már az első művével is. Mint tudjuk, 1831-ben, családja ellenére, rangon alul házasodott, ezért nem mehetett Csokalyra. Apjától örökölt birtokát zálogba adta egyik barátjának, s a pénzen egy kis birtokot bérelt Sárosfán, Pozsony közelében, ahol 1831–1835 között gazdálkodott. Közben folytatta adatgyűjtő utazásait. Sárosfai magányában rendszerezte a népességről, oktatásról, mezőgazdaságról, iparról összegyűjtött adathalmazt és előkészítette, későbbi művének is alapul szolgáló, első nagy könyvét, melynek hat kötete 1836 és 1840 között jelent meg. *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mai állapota statisztikai és geographiai tekintetben* címmel. A népesség számát a megyei conscriptionok alapján állította össze, de mivel ezekből hiányzott a nemesség létszáma, a római katolikus egyházi megyék schematizmusai alapján egészítette ki. Beismeri a számok tökéletlenségét, de egyszersmind ráutal egyéb források és kútfők hiányára. Merészségnek mondja a mű előszavában, hogy kellő adatok hiányában, Magyarország különböző ajkú népeit számszerűen próbálta meghatározni, de mint írja, „egész munkámban főczélem a részrehajlatlanság, azaz az volt: hogy hazámat úgy fessesem le, mint az valódiilag áll, nem pedig, mint állani kellene, reménylen, hogy ezen első próbám nem fog oly távol esni az igazságtól.” Ezen tárgyilagos, szigorú ítélet és önbírálat jellemző valamennyi munkájára. Már az első művének beosztásában megvan az a rendszeresség, ami rányomja helycégét a későbbi munkáira is. Kiindul a kerületi felosztásból, kezdve a Dunántúllal, megadja területüket, a benne található megyéket és az ezekben fekvő településeket, azok népességét, vallás- és nemzetiség szerinti. Az egyes megyékre térve a következőket ismerteti: fekvés, határai, kerülete, természeti tulajdonságai mint éghajlat, talaj, hegyei, folyók, állóvizek, gyógyvizek, élővilág, ásványok, települései, lakossága, szorgalom, mesterség, gyárak, kereskedés, iskolák és nevelő intézetek, katonaság, királyi hivatalok és más közintézetek, jobbágytelkek, porták, nemesség és uradalmak, magisztrátus, politikai elosztás. Ezután tér rá az egyes települések leírására, kezdve a szabad királyi városokkal, rövid történelmi vázlattal. A második kötet előszavában említi, hogy e munkáját hét kötetben írja meg. A hetedik kötet Közönséges statisztika címmel jelenne meg, de e munkáját nem fejezi be, hanem majd később, Magyarország statisztikája címmel lát napvilágot, három kötetben, 1842–43-ban. Az első hatkötetes munkáját az Akadémia, akkor még Magyar Tudós Társaság, kedvezően bírálta el és 1837-ben levelező taggá választotta.

1838-ban a Hasznos Ismertető II. évfolyamában jelent meg egyik jelentős cikke, *Melyek a magyar földművelés főbb akadályai?* címmel. Fényes a földművelés főbb akadályait abban látja, hogy a birtok közös és szétdarabolt, hogy nincs kimondottan mezőgazdasággal törődő szerv, hogy hazai értelmünk még fejletlen, hogy terményeinket nagyrészt nehéz eladni s ha el is adhatjuk, igen kevés rajta a termelési haszon. A hitel bizonytalan, a jobbágyok az év nagy részét az uradalmi birtokokon töltik robotmunkával. Nagyon kívánatos volna, ha valaki világos, kimerítő, népszerű s gyakorlatilag alkalmazható oktatást közölne a magyar közönséggel, mind a különféle takarmánynövények termesztéséről. Az értelem fejletlensége alatt Fényes a gazdasági rendszer maradiságát érti. A gazdálkodást országszerte úgy folytatják, amint ahogy azt apáiktól tanulták. Figyelembe sem veszik, hogy a nyugati országokban a földművelés és a mezőgazdálkodás az utóbbi századok folyamán óriási lépésekkel haladt előre. A magyar

minden újítástól fél, akár jó, akár rossz. Dolgozni ugyan tud és szeret, de a munkákra sokkal több időt vesztegetünk, mint amekkora haszonnal jár. Hatalmas legelők vannak aránylag kevés lóval, marhával és juhval, ráadásul ezekre sem vigyáznak kellőképpen. Szárazság idején a jószágállomány ezrével pusztul el vízhiányban. Állattenyésztésről alig van szó Magyarországon. A belső kereskedelem fellendítésére legcélravezetőbbnek látja, ha jó országutakat, vasutakat, csatornákat készítenek, ha a folyóvizet szabályozzák. Arra kell törekedni, hogy olcsó, megbízható és gyors közlekedés legyen, mert a termelés legnagyobb jövedelmét a nagy fuvarber nyeli el. A nemesség feladata, hogy az e célra szükséges összeget előteremtse a gyárak alapításával a belső fogyasztást kielégítse. A ország el tudja látni magát nyersanyagokkal saját földjének terméséből és kincseiből, az ipari termékek behozatát pedig el lehet kerülni, ha ipari nagyüzemek létesülnek. Fényes szerint a mezőgazdaság fő célja az ipar nyersanyag-szükségletének a kielégítése kell legyen. E célból fontos a cukorrépa termelés, a selyemhernyó- és a juhtenyésztés.

Az Országos Magyar Gazdasági Egylet 1843-ban előadójává választotta meg. Az Egylet közlönyében, a Magyar Gazdában számos cikke jelent meg: *A magyarországi kender- és lentermesztésről. Melyek Magyarországon fő akadályai a gazdaság felvirágzásának s miképpen lehetne azokat elhárítani. Miért emelkedett a selyemtenyésztés az újabb időkben oly tetemesen Magyarországon s a hozzákapcsolt tartományokban s miképp lehetne ez iparágat még jobban kiterjeszteni s a nép közt meggyökereztetni. A földbirtoknak vég nélküli feldarabolása, Magyar Gazdasági Egyesületek. Figyelmeztetés a borkelés ügyében a szőlőgazdákhöz, A Mezei Naptár stb.*

Ugyancsak 1843-ban *Közönséges kézi és iskolai atlasz* címmel geográfiai és statisztikai könyvecskét adott ki a tanuló ifjúság és a tanítók részére. Mivel e munkájának kidolgozására nem fordított nagy gondot, bírálatokat kapott. Ugyanebben az évben rendezte sajtó alá Erdélyi Jánosnak, a gróf Károlyi család bírágazgatójának hagyatékában talált munkáját, *Nemzeti iparunk* címmel, amit kibővített és jegyzetekkel látott el. Szembeszáll Erdélyinek azzal az állításával, hogy külkereskedelmünk akkor sem virágozna, ha arra el mennék készülv: „Magyarország topográfiai fekvése miatt is alkalmas a kereskedelemre. A vasútvonalak hiánya azonban minden jóakaratot megbénít, jöllehet egy négyzetmérföldön 3000 ember is minden nehézség nélkül élhetne. A népesség gyenge szaporulata is hátrányosan befolyásolja a gazdasági életet.” Erdélyivel közösen elítéli a főrendűeket. „kiknél van magyar hazánkban hatalom és dicsőség, a magyar nyelv még általában éppen nem otthonos.” Helyesen látja Fényes a magyar nemesség megbocsáthatatlan iszonyát az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatban és lenézését, szinte megvetését ezen társadalmi rétegekkel szemben: „A magyar nemes mindaddig megvetvén az ipart és kereskedést, csak földhöz ragaszkodik s ő a legműveltebb, gazdag gyárost is földönfutónak tartja, ha annak földbirtoka nincs.”

Fényes Elek munkássága nem sokáig maradt meg a száraz tárgyilagosság és politikamentesség terén. A pillanatnyi politika éppen úgy izgatta, mint maga a statisztika. S mivel a statisztikát inkább honismeretnek, geográfianak tekintette, aminek legfőképpen a politikusokat kell támogatnia, a reformok és az átalakulások megvalósítása terén. A hátramaradás okait négy pontban foglalta össze: 1. A nemzet és a kormány közötti bizalmatlanság; 2. Az arisztokrácia elnemzetlenedése; 3. A magyar birodalom és az osztrák-német tartományok között fennálló vámrendszer; 4. A magyar nemtörődése nyelvével szemben.

Az 1844-ben megjelent *Magyarország statisztikája* című munkája akadémiai nagydíjat nyert. Ebben kifejezi, hogy Magyarországon a „legfontosabb statisztikai adataink mély státuszitkok gyanánt őriztetnek s e titkolódzás vérünké vált”, valamint „csaknem áttörhetetlen akadályokkal kell küzdeni annak; ki hazája képét csak tűrhetően is akarja festeni”. A továbbiakban írja, hogy: „Tűrjük-e tovább, hogy egy ilyen közhasznú ága honi literatúránknak, parlagon heverjen? Nem: én részemről bátorítva azon szíves résztvétőt, mellyel a közönség Magyarországnak általam 6 kötetben kiadott geográfiáját fogadta, eltökéltem magamat hazámnak nemcsak alaperejét, hanem polgári szerkezetét s kormányzatát is megismertetni.”

Szintén 1844-ben készítette el *Magyarország geographiai kézikönyve* című munkáját, ami főiskolai tankönyvként is szolgálhatott volna, azonban kéziratban maradt. A megindított ipar- és védegyeleti mozgalom egyik fő támasza volt: igazgatója, majd elnöke lett. Itt ismerkedett meg az ország kiváló emberével. S ez az országos társadalmi megmozdulás hívta fel a figyelmét a társulásban rejlő hatalmas erőre, amit azután az irodalmi, majd a később keletkezett ellenzéki és radikális körbe is átvitt. Társadalmi befolyásának és tekintélyének ekkor érte el csúcspontját, 1847–48 között az Ipartestület Heti Lapját szerkesztette.

1847-ben jelent meg *Magyarország leírása* című munkája, amelynek előszavában azt írta, hogy határai és jóakarói felszólítására készítette eddigi geographiai és statisztikai dolgozatainak sommás kivonatát: „minthogy 9 kötetet megvenni nem mindenkinek van módjában, de ideje sines soknak ily terjedelmes munkák átolvasására.” E munkájában bővebben foglalkozik a népességgel, az iparral, nevezetesen a „nemesítő iparral”, valamint a kereskedelemmel. Az első rész: Magyar Országnak természeti állapota; Rövid története. Fekvése. Határai és szomszédai. Nagysága. A föld ábrázata; hegyek, s térség. Folyóvizek. Álló vizek, tavak, sárvizek, mocsarak. Viz tsatornák. Gyógyító vizek (itt említi meg a meleg források között a Nagy-Váradi Félix és Püspök Bányáit). Az égmérséklet (Clima). Termékenység (vagyis a földnek jósága). Termékek. Ide tartoznak a Plánták (a gabonafélék, a kerti növények, fű, szén, hüvelyes vetemények, gyümölcs, bor, fa, dohány, len és kender, más nevezetesebb plánták). Következik Az állatok országa: szarvasmarha, ló, juh, sertés, a vadállatok, juhászok, szárnyas állatok, vad madarak, hal, méh, selyembogár. Következik Az ásványok országa: Értcek, savak, drágakő és más nevezetes kövek és földök. Tűz kapós ásványok, ide a kőolaj és a földgáz tartozik. A második rész: Magyarország lakosai; Nemzetek, s Nyelvek. A népnek száma. Lakhelyek. Vallásbeli különbség. Különbség az élet nemere nézve. Termesztő kézi szorgalmatosság, ide tartozik a Föld művelés. Harom tartás. Banyászság, majd következik a Nemesítő szorgalmatoskodás (industria), ennek fejezetei a Mestereségek. Manufacturak és Fabrikák s ezeknek nevezetesebb ágazataik. Kereskedés; Belső kereskedés. Külső kereskedés. Továbbá Az elmének pallerozása, oskolák (felsorolja felekezetek szerint). A tudományokat segítő, és előmozdító eszközök. Az elme pallerozásának barometruma (itt a tudományokat sorolja fel). Civilizatio, Erkölszi tökéletesség. Vallás. Szentegyház. A harmadik rész: Magyar Országnak polgári állapota falkotmány, király, rendek, parasztok, kormány, igazgatás, törvényszékek, törvények, hadierő). Negyedik rész: a föld leírása, Magyarország felosztása, vármegyék kerületenként. Tót és Horvátországról.

Fényes Elek legnagyobb és legjobb műve lett volna, ha elkészül, *A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben* című munkája. Hosszadalmas címe ezután így folytatódik: Részletes és kimerítő leírása Magyar- és Erdélyországnak, mely külön füzetben terjeszt elő minden magyar- és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, székét: s ezekben járások szerint ismét betűrendben iratik le minden királyi és mezőváros, falu és pusztá: s minden egyes helynek nemesak fekvése, népessége, nyelv-, vallás szerinti, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határkiterjedése (mennyi belőle urbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántóföld, rét, erdő, szőlő sat.) sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik. E nagyon hosszú címnek az az előnye, hogy teljesen felsorolja a mű tartalmát. Sajnos e hatalmas műből csak Komárom megye jelent meg 1848 januárjában. Elkészült ugyan Borsod megye, de csak kéziratban maradt meg, amit később felhasznált az 1851-ben megjelent Magyarország geographiai szótárában.

1848-ban az első magyar felelős minisztérium tanácsossá nevezte ki, s rábízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezését, aminek ő lett az első igazgatója. 1849-ben kinevezték a pesti véisztörvényszék elnökévé, s bár senkit sem ítélték halálra, a szabadságharc bukása után mégis bujdosnia kellett. Hosszú üldöztetés után jelentkezett a pesti haditörvényszék előtt, amely fogságra ítélte. Szabadulása után visszatért munkájához. 1851-ben jelent meg *Magyarország statisztikai és geográfiai szótára*, négy kötetben. Ebben részletesen le van írva minden város, falu és pusztá. Minden bevezető és tájékoztató szó nélkül kezdi Aba faluval és végzi Zvoncsin tót faluval. Kimerítően gazdag helységnévtára Magyarországnak. Csak az a sajnálatos, hogy e helységnévtár nem foglalja magában Erdélyt is. Minden településnek megadja jellegét, a vármegyét, határait, a lakosság számát, vallását, nemzetiségét, az urbéri telkek és zsellérek számát, a terület fő művelési ágak szerinti beosztását, a terület földesurait. A nagyobb, vagy történelmileg fontos településekhez rövid történelmi jegyzet is tartozik.

1854-ben jelent meg, tőle rendhagyó módon. *A török birodalom leírása történeti, statisztikai és geographiai tekintetben* című munkája, amely több mint valószínű, hogy megrendelésre készült. Az első része a törökök történelmét, a második része a török birodalom földrajzát ismerteti, a tőle megszerzett pontossággal. Az 1854. évi alkotásai között kel megemlítenünk Bellinger német nyelvű földrajzi munkájának fordítását: *Földrajzi vezérfonál két tanfolyamban. A cs. kir. osztrák algimnáziumok és alreáliskolák számára.* A Bellinger–Fényes iskolai földrajzkönyv igen keresett volt. Újra kiadták 1855-ben, 1857-ben és 1861-ben is.

1855-ben a Pesti Naplóban cikksorozatot közöl, amelyben a tagosítás kérdését taglalja: „Ökszerű, erőteljes, folytonosan jövedelmező gazdálkodást csakis tagosított birtokon lehet folytatni. Nem szabad a tőkét, a termelő erőt s a meglévő termőföldet kevesbíteni, sőt szaporítani kell, hogy a jövedelem növekedjék. Tagosított birtokon előnyösebb a nyári legeltetés s a téli takarmányozás, így jobbat és többet le-

het tartani. Nagy előnye továbbá a tagosításnak, hogy a munkában időt lehet kímélni. A tagosítás által a nemzet gazdasága igen nagy mértékben emelkednék.”

A Budapesti Hírlap 1856. évi számaiban *A magyar biztosító-intézetek átalakításáról* című cikksorozata jelent meg. A legnagyobb elismerés hangján szól a biztosító társulatokról, mert ezek – úgymond – másokon akarnak segíteni, anélkül, hogy haszonra törekednének. Véleménye szerint erre a legalkalmasabb lenne a magyar és az erdélyi kölcsönös biztosító társulatot egy testben egyesíteni, s szabályzataikat az eddigi tapasztalatoknak megfelelően átalakítani. (Erdélyben és az anyaországban ekkor három kölcsönösen biztosító társulat működött.)

1856-ban ismét megakarta indítani Magyarország statisztikai, földrajzi és történeti áttekintését feldolgozó sorozatát. Ráeszmél arra, hogy a fejlődés következtében már maga is alig ismer rá régi munkáira. Úgy tervezte, hogy ez a sorozat négy kötetes legyen, az ország kerületei alapján: Dunántúli, Dunáninneni, Tiszántúli, Tiszáninneni kerület. Az utolsó kötet betűrendes mutatót tartalmazna, s egyúttal topográfiai szótár is lenne. A négy kötetből megjelent az első, a Dunántúli kerület, 1856–66-ban, Pesten, a többi elmaradt.

1857-ben jelent meg negyedik nagy műve. *Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása*. Bár ebben nem tért el a korábbi, Magyarország statisztikája című munkájától, de már rányomja helyegét az osztrák centralizáció fénykora, hogy az ország csak mint provincia jelenik meg.

1859-ben újabb nagy vállalkozásba kezd, de ez a munkája is eszónkán maradt. Címe: *Magyarország 1859-ben, statisztikai, birtokviszonyi és topográfiai szempontból*. Látni lehet, hogy Fényes Elek se újabbat, se nagyobbat nem tervezte régebbi geográfiai szótáránál. Csak az I. kötet hét füzetét jelent meg: Trencsén, Szolnok, D.-Bihar, Sáros, É.-Bihar, Komárom, Győr és Esztergom vármegyék. Megfosztva hivatalától, nehéz megélhetése, keresetre szorulása kényszerítette e munkák elvégzésére.

Ebben az időszakban az osztrák kormány a többi ausztriai provincia mintájára szervezte át Magyarországot. A bekért statisztikai adatokat Bécsben dolgozták fel, s azokat manipulálták. Amikor 1860 táján megindult a nemzeti küzdelem, az osztrák szakemberek kezdték Magyarországot ellen fordítani a statisztikai adatokat, meghamisítva azokat. Fényes Elek újra kiállt az ellen, kimutatva, hogy sokan hamisítják ellenünk a statisztikát, csak hogy a törzssőkös magyarság számát leolvaszthassák: egyenként veszi elő az írókat és megcáfolja a hamis adataikat. Élete vége felé tevékenyen részt vett abban a bizottságban, amely az Országos Statisztikai Hivatal felügyelete alatt szerkesztette s adta ki 1876-ban a *Helység-névtárat*. Kitűnő emlékezőtehetsége öreg korára sem hagyta el, s éles ítéletével kitűnő szolgálatot tett ez ügyben is.

Nagy szegénységben, 1876. július 23-án halt meg Újpesten, jeltelen sírba helyezték örök nyugalomra.

A magyar statisztika és honismeret megalapítója példakép minden honismereti és helytörténeti kutató számára. Kutatásaink során úton-útfélen beleütközünk és belekapaszkodunk Fényes Elek statisztikájába, az általa összegyűjtött és leírt adatokba, megállapításaiba, legyen az a népesség, iskolahálózat, földgazdálkodás, mezőgazdasági termelés, állattartás, erdőgazdálkodás, ipari termelés, s mindezt településekre lebontva. Ezek az adatok számunkra nélkülözhetetlenek. Mert bár az adatok elévültek, de egy helytörténész számára kiindulópont, összehasonlító alap, értékes információ, ugyanakkor példakép, hogyan kell összegyűjteni és feldolgozni különböző adatokat. Leírásai, föld- és népismerete ma is érvényesek, nem vesztek el értéküket. Így statisztikai és földrajzi művei ma is alapvető források.

Dukrét Géza

Kőváry László, Erdély neves magyar történésze

Kőváry László a XIX. századi Erdély magyar művelődéstörténetének legjelentősebb személyisége rendkívül sokirányú tevékenységet fejtett ki. Nevezték őt történettudósnak, hiszen ő volt korának legnagyobb erdélyi magyar történésze, de ugyanakkor nevezték filozófusnak, geneológusnak, irodalomtörténésznek, közigazdásznak, műemlék-felügyelőnek, politikusnak, régésznek, statisztikusnak, tanácsbíróknak, újságíróknak is.